

RAZGOVOR

Alan Braun

AUTORICE
RAZGOVORAMarta Kiš
i Karla PudarZagreb,
veljača 2014.

Francuski paviljon u Zagrebu – sudbina paviljonske arhitekture i iskustvo obnove zaštićenog nepokretnog kulturnog dobra

↑ Francuski paviljon nakon obnove, interijer,
Foto Damir Žižić

Višegodišnju obnovu Francuskog paviljona u Zagrebu (2010.-2014.), koji je rješenjem Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH od 2003. upisan kao pojedinačno zaštićeno kulturno dobro u Registar nepokretnih kulturnih dobara RH, predvodio je arhitekt mr. sc. Alan Braun.

Od sredine 1990-ih godina Alan Braun radi na Arhitektonskom fakultetu

Sveučilišta u Zagrebu pri Katedri za teoriju i povijest arhitekture, gdje vodi kolegije Hrvatski prostor i arhitektura – Istra, Graditeljsko naslijeđe I.-III. i Radionica graditeljskog naslijeđa.

Njegovo znanje i dosadašnje iskustvo u projektima konzervacije i restauracije nepokretnih kulturnih dobara tim je značajnije, imamo li na umu da je proteklih godina bio autor više projekata

i realizacija u domeni povijesne i suvremene arhitekture, između kojih se ističu obnova kurije Hrašće pokraj Ozlja, obnova mauzoleja Gorup i mauzoleja Kopaitić-Battagliarini, groblje Kozala u Rijeci, obnova crkve u Plaškom, obnova benediktinskog samostana na Mljetu, franjevačkog samostana u Portu na Krku, dominikanskog samostana u Rijeci, predstojeća obnova sklopa stambenih

zgrada u Laginjinoj ulici 7-9 u Zagrebu (Ivan Vitić) te obnova i rekonstrukcija renesansne palače Moise u Cresu.

O recentnom iskustvu i specifičnostima kompleksnog, intenzivnog i ekstenzivnog rada u procesu obnove nepokretnog kulturnog dobra na primjeru Francuskog paviljona razgovarali smo u njegovom kabinetu na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu.

kiš—Nakon preseljenja Zagrebačkog zbora i dodjeljivanja prostora u Savskoj 25 Studentskom centru 1957. godine, za Francuski paviljon nije pronađena konkretna namjena, što je bio glavni uzrok njegovog propadanja u idućim desetljećima. Imate li saznanja o tome zašto je ta zgrada ostala bez konkretnog zadatka?

BRAUN—Nikad nije zapisano ili rečeno direktno zašto je Francuski paviljon ostao bez trajne namjene. Dodjeljivane su mu povremeno, pogotovo kasnih 80-ih i 90-ih godina, neke privremene namjene, recimo scenskog ili izložbenog prostora, ali ponajviše je bio korišten kao spremište, bilo scenskih rekvizita Teatra &TD ili uredske opreme, namještaja i slično. Dakle, nije dobio primjerenu namjenu. Ne bih rekao da je tome uzrok ni veličina niti nepraktičnost. Paviljon se mogao adaptirati i od 60-ih godina prošlog stoljeća izrađena su tri različita prijedloga. Primjerice da se prenamjeni u studentski klub, cabaret-teatar odnosno višenamjenski prostor, sve do zadnjeg prijedloga profesora Nenada Fabijanića 90-ih godina, koji je bio kombinacija potpune rekonstrukcije izvornog prostora s mogućom adaptacijom u suvremeni izložbeni prostor, i koji puno suptilnije prilazi izvornoj ideji ove zgrade. Očito se pokušavalo, ali se dosad nije uspijevalo naći načina, snage i financija, čime je paviljon bio doslovno prepušten

propadanju, što takva kuća ne zaslužuje. Da se ranije krenulo s obnovom bilo bi mnogo jednostavnije, jer se ne bi dogodila potpuna devastacija prostora.

kiš—Imate li saznanja u kojem je trenutku i kojim povodom nastala galerija u njegovoj unutrašnjosti?

BRAUN—Ne. U nekom trenutku je unutra unesena silna količina drveta, ali o tome nisam ništa našao, ne postoje pisani tragovi. Ranije crno-bijele fotografije interijera već prikazuju tu unutarnju galeriju. Stoga vjerujem da je nastala relativno brzo nakon preuzimanja cijelog prostora od strane Studentskog centra. No, o tome nemamo nikakvih podataka. Galerija je donekle i podržavala cijeli sustav koji je već bio načet, u smislu sigurnosti. Naime, najveći problem ove konstrukcije predstavljala je hrđa koja je uništavala čeličnu konstrukciju pa su horizontalni pomaci postali preveliki. Drvenom konstrukcijom galerije pokušalo se cijelu konstrukciju dodatno ukrutiti. No, to nije moglo biti trajnije rješenje. Svi takvi privremeni “zavoji” doveli su do toga da je kuća kada su na njoj započeti istraživački radovi 2007. godine bila značajno uništena, ponajviše u smislu sigurnosti korištenja.

kiš—Problem svih ne-obnova bio je financijske prirode, zbog čega se u nekom trenutku pokušao otvoriti dijalog i s potencijalnim francuskim partnerima.

BRAUN—Treba znati da je ova kuća ne samo kulturno dobro Republike Hrvatske, nego je i Francuzi s punim pravom smatraju dijelom svog graditeljskog nasljeđa. Ona svojim arhitektonskim, ali prvenstveno tehničko-tehnološkim karakteristikama, nadilazi svoje lokalno značenje. Tada relativno mladi autori – arhitekt i inženjer Robert Camelot i Bernard Lafaille, kasnije su u Francuskoj napravili značajne karijere. Camelot je, primjerice, nakon Drugog svjetskog rata bio jedan od glavnih aktera upravo za povijesne spomenike i za javnu izgradnju te jedan od začetnika ideje o La Défense u Parizu i autor paviljona u njegovom središtu, a Lafaille surađuje s nizom poznatih arhitekata (primjerice s Le Corbusierom na njegove dvije gradnje). Stoga zaista možemo govoriti o vrhu francuske poslijeratne arhitekture. A naša je sreća da su u Zagrebu neposredno prije rata realizirali jednu kuću koja je doista avangardna po svojoj konstrukciji. Lafaille je cijeli život eksperimentirao s konstrukcijama u betonu i čeliku. U Francuskom paviljonu konstrukcija je čelična, nigdje deblja od 5 mm, a pokriva prostor promjera preko 32 m. Tehničko-tehnološka karakteristika ove građevine je izvanserijska i danas shvaćamo da to izlazi iz okvira lokalnog značaja. I Francuzi ju smatraju dijelom svoje baštine i poznato je da su iskazivali interes za njezinu obnovu, što zbog određenih razloga nije bilo provedeno. Iako, odrađena sredstva za obnovu donirala je banka Société Générale Paris, a tijekom cijele obnove naš rad je pratio jedan od 14 državnih francuskih konzervatora Pierre-Antoine Gatier, koji je zadužen upravo za prostor Pariza, a trenutno i predsjednik njihovog ICOMOS-a (Međunarodni znanstveni odbor za povijesne gradove i naselja).

kiš—Kako je konkretno započela obnova?

BRAUN—Osim konkretnih projekata za obnovu paviljona, kroz povijest se pripremalo i nekoliko studija o Studentskom centru – o povijesti, trenutnom stanju i

budućnosti. Jedna sasvim rano, druga u sklopu Univerzijade 1987. godine, a treća 2005. godine pod vodstvom prof. dr. sc. Hildegard Auf-Franić. Ta je studija pokazala da je u ovom prostoru u centru grada, u blizini niza fakulteta, mjesto Studentskom centru, u smislu prostora susreta i kulturnog središta studenata. Studija se, između ostalog, izjasnila i prema tzv. nacionalnim paviljonima, kojih je bilo četiri. Njemački paviljon Otta Rennera, građen 1937. godine u duhu Bauhauusa, nažalost je većinom izgorio (djelomično je dio današnje upravne zgrade, ali radikalno pregrađen), kao i obližnji višenamjenski paviljon F. Druga dva su talijanski paviljon (današnji Teatar &TD) i tadašnji čehoslovački paviljon (današnji MMC, Multimedijalni centar). I u toj studiji se predviđa obnova svih triju paviljona, ali se prvenstveno smatra da je Francuski paviljon arhitektonski najvredniji, što je u skladu i sa studijom koju je pripremio i Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode. Zavod za graditeljsko naslijeđe pri Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu pozvan je 2007. godine da na osnovu tih studija počne “studirati” kuću. Prvo se izradila arhitektonska snimka postojećeg stanja, koja je pokazala da su oštećenja značajna. U nastavku je napravljena detaljna analiza 1/12 cijele konstrukcije (mikrokamerama, strojevima za mjerenje debljine lima i sl.) iz koje je zaključeno da je od postojeće konstrukcije, kojoj je izvorna debljina lima bila od 2-5 mm, korodiralo oko 40% ukupnog materijala, a da su na spojnim mjestima na kojima se nalazi slitina doslovno rupe. U tom je trenutku donesena odluka da se mora ići u djelomičnu rekonstrukciju. To je najčešća “boljka” svih paviljona – oni su često sjajne prostorne i arhitektonske ideje (primjerice izložbeni paviljoni Božidara Rašice, Ivana Vitića ili Miroslava Begovića na Zagrebačkom Velesajmu) izvedene u jeftinim materijalima. I u ovom je slučaju riječ o standardnim materijalima građevinske industrije – jelovo i smrekovo drvo,

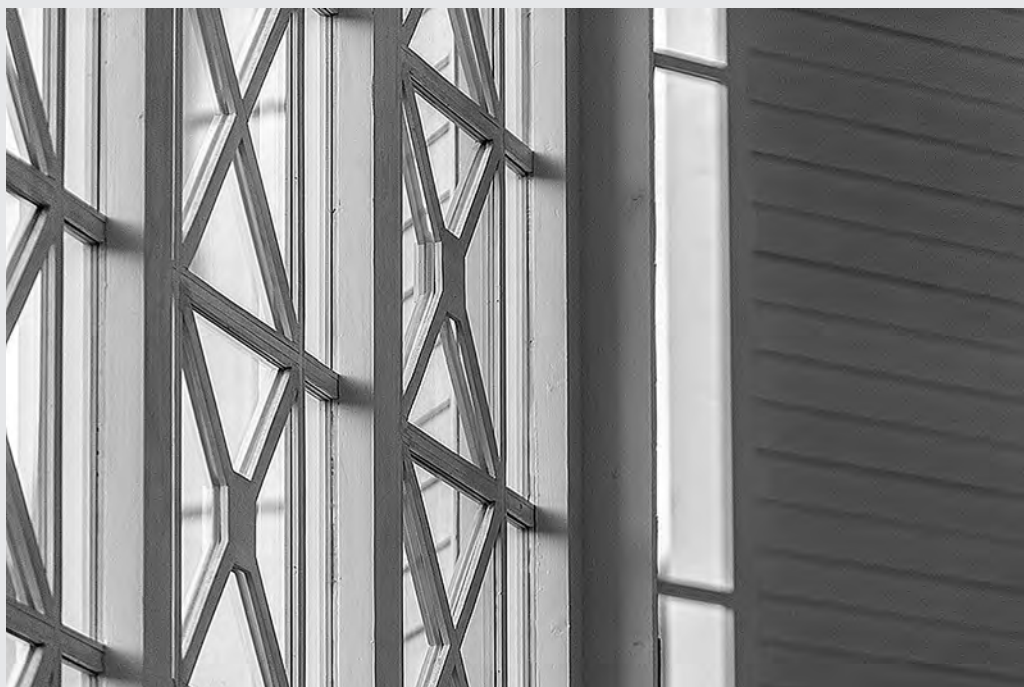
↑ Francuski paviljon nakon obnove, eksterijer
FOTO Paolo Mofardin

običan beton i čelik. Paviljoni su privremene gradnje za potrebe trenutne izložbe. Nisu projektirani, niti izvedeni da bi trajali desetljećima, a još manje s idejom da će jednoga dana postati zaštićeno kulturno dobro. Takva arhitektura, ako “potraje”, već nakon 10-ak godina ima ozbiljna oštećenja te ju najčešće morate djelomično ili potpuno rekonstruirati što nije konzervatorski gledano uvijek najsretnije rješenje, jer se u tom postupku često skriva mogućnost da se ne napravi točno onako kako je bilo. U ovom slučaju je srećom to izbjegnuto, jer je riječ o pojedinačno zaštićenom kulturnom dobru. Napravljen je djelomični faksimil, jer je donja zona sačuvana, a gornji dio je rekonstruiran. I, inzistiralo se da se sve izvede kako je i rađeno 1937. godine, što podrazumijeva puno ručnog rada tj. skupu izvedbu. Krov je, primjerice, iskrojen u 10 redova segmentnih ploča koje se nižu u koncentričnim krugovima, što se današnjom tehnologijom

moglo napraviti u tri reda, pri čemu bi izmijenjena konstrukcija bila i ekonomski i statički prihvatljivija, no krov je izveden upravo kakav je i bio.

PUDAR—Gdje su se proizveli dijelovi, tj. konstrukcije i elementi od drva, čelika i slično?

BRAUN—Apsolutno sve je rađeno u Zagrebu i okolici. Glavni izvođač bila je tvrtka TA-GRAD iz Zagreba sa svojim podizvođačima. Tvrtka Bajkmont koja u Sesvetama ima respektabilan pogon radila je sve elemente konstrukcije od čelika, a stolarske radove majstori iz Zagorja i Zagreba. Tvrtka Dekor iz Zaboka izradila je sasvim jednostavne svjetiljke za prostor ispred paviljona i unutar njega. Pokušalo ih se napraviti što neutralnije i jednostavno, kao limene kutije koje propuštaju svjetlo prema gore i dolje. Vanjske svjetiljke su montirane direktno u zemlju a, kao i one unutarnje, mogu se vrlo lako demontirati ako je potrebno. Poštovala se izvorna ideja, pa se

↑ Francuski paviljon nakon obnove, eksterijer
Foto Paolo Mofardin

u detalju nije išlo na dojam finoće – beton u interijeru je vidljiv, a vanjska žbuka također gruba, odnosno, možemo govoriti o osnovnom dizajnu. Dali smo si malo oduška kod sanitarnog čvora u podrumu, gdje su i ranije bila dva manja. Ovdje smo odlučili ostaviti izvorni betonski obod, a u sredinu smjestiti sanitarije u “hrđavoj” kutiji između jedinstvene horizontale poda i stropa. Ostavili smo to kao reminiscenciju na tu staru kuću koja je bila sva nagrižena hrđom, ali i to se sve da relativno lako demontirati ako netko misli da je potrebno. Općeniti je stav u zaštiti, tako i moj osobni, da se sve što se unosi novo može što lakše jednog dana maknuti, to jest da se naša moguća pogreška danas može kasnije lako ispraviti.

kiš—Dakle, izvedena je djelomična faksimilna obnova zbog zatečenog stanja. Unijeli su se novi materijali koji omogućavaju i bolje, tj. lakše održavanje. Neke ideje su

bile predložene za izvedbu, ali nisu bile moguće (primjerice otvaranje prozora ili unošenje nekih tehničkih elemenata i mobilnih nosača). Kako se postavljaju te granice?

BRAUN—Prvenstveno, za takve stvari treba imati osjećaj. Nas su u cijelom procesu pratili konzervatori zagrebačkog Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode, kolege Greta Bedenko i Marko Farac. Problematika grijanja tog prostora seže u idejni projekt, koji je također planirao grijanje, a što se vidi na oba sačuvana projekta – pariškom i onom koji se čuva u Državnom arhivu u Zagrebu. Od toga se odustalo u trenutku izvedbe 1937. godine s napomenom da se iduće godine za cijeli Zagrebački zbor uvodi centralno grijanje, pri čemu bi se taj problem riješio i za Francuski paviljon. Ali on je kasnije ipak ostao izvan te mreže. Danas je izvedeno podno grijanje koje je na tragu te izvorne ideje. A kako bi gubici energije bili razumni, bilo ga je potrebno izolirati,

što smo mogli napraviti u zemlji kompletno i nevidljivo, kao i u drvenom panelu koji je dvostruki te na krovu koji je s gornje strane zaštićen termoizolacijom. Dakle, korišteni su suvremeni termoizolacijski sustavi, što manje agresivni i nametljivi, i ona danas ima D razred energetske učinkovitosti. Obloga kuće je ponovljena u materijalima kakvi su i bili ranije – čelik i drvo jele i smreke, pri čemu smo čelik bitno bolje antikorozijski zaštitili, kao i drvo koje je zaštićeno protiv crvotočine i sličnih šteta. A bojani su prema točnim izvornim NCS kodovima boje pa su sve završne boje izvedene kako su i bile. Treba reći da je jedan od nedostataka izvornog projekta “gola” čelična konstrukcija krova u obliku obrnutog stošca na čijem podgledu je oduvijek zabilježena jaka pojava kondenzata. Zbog toga izvorna kuća nije preuzeta pune dvije godine od dovršenja izgradnje. Francuzi su tvrdili da su varovi puštali, a braća Ševčik koji su izvodili radove su tvrdili da je problem u projektu, jer je zapravo riječ o tankoj limenoj oplati zbog koje se preko noći stvara jak kondenzacijski efekt. Zato smo razmišljali o mogućnosti ventilacije, tj. da se 39 gornjih prozora otklapa na struju, kako bi se stvorila prirodna ventilacija, jer smo proračunima dokazali da neće biti građevinske štete ako do kondenzata dođe, ali da i dalje postoji mogućnost njegove pojave. Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode nam to nije dozvolio, uz obrazloženje da bi to narušilo izgled fiksnog dijela prozorskih osi, pa smo ugradili ventilatore, na mjestima gdje je izvorno prirodnim uzgonom u odvodu oblika prostornog slova “S” u konstrukciji krova riješeno to pitanje. Nema univerzalnih rješenja, stvar je dijaloga i na svakom projektu se uči.

KIŠ—To je pitanje i zakona koji nije jednak kada je riječ o privremenoj instalaciji ili trajnom rješenju.

BRAUN—Svaki projekt za sebe je izazovan, privlačan i specifičan, pogotovo ovaj u

kojem se radi o dva genijalca koji su stvorili jedno djelo eksperimentalne arhitekture. Pritom smo mi morali naći rješenja koja neće biti privremena ili kratkoročna, nego težiti za nekim trajnijim rješenjem. Naime, naš zakon uopće ne predviđa privremenu gradnju. Kod nas se sve gradi za cijeli život. Dapače, zakon podrazumijeva dokazivanje trajnosti od 100 godina, što je kod ove kuće nemoguće, jer bez obzira na sve ona neće toliko trajati bez kvalitetnog održavanja i ponovljene obnove nakon nekog vremena. U ovom smo slučaju uspjeli dokazati postojanost od 50 godina (uz dobro održavanje). Osigurali smo i zakonski standard termo- i hidroizolacije. A budući da je riječ o pojedinačno zaštićenom kulturnom dobru, za neke smo zakonske odredbe dobili određena izuzeća. Primjerice, da se ne moraju izolirati betonski zidovi donje zone, da se zadrži izvorna širina stepenice prema sanitarijama (iako to ne odgovara zakonskom standardu). S druge strane, produbili smo podrumске prostorije, jer im je visina bila ispod zakonskog minimuma čak i za zaštićena kulturna dobra i omogućili pristup u paviljon osobama smanjene pokretljivosti.

PUDAR—Debljina krova se isto mijenjala.

Za koliko i zašto?

BRAUN—Zbog zakonske regulative. Realno, proračunski bi prošlo i prema izvornom projektu, ali se u reviziji projekta konstrukcije, upravo zbog zahtjeva trajnosti, tražilo da se debljina krova poveća s 2 na 3 mm, a stupova s 3 na 4 mm. To je prouzročilo neke dodatne momente – ukupna nosivost kuće se povećala. Nakon revizije smo morali ugovarati dodatne količine čelika, a to je prouzročilo i nezanemariva dodatna financijska opterećenja. Općenito se financijski tržište mijenjalo u cijelom periodu obnove, čija izvedba je trajala od 2010. godine do početka 2014. godine. Toj kući najviše “štete” horizontalne sile – vjetar i potres, i ta fragilna čelična konstrukcija koja je onako snažno bila načeta korozijom ne bi izdržala

da je Zagreb u proteklih pedesetak godina zadesio jači potres. Treba reći da je izvorni krov, bez sadašnje termoizolacije bio podvrgnut i jakom termičkim naprezanjima, u jednom trenutku izvedbe na krovu je izmjereno preko 90°C. Sve te elemente trebalo je uzeti u obzir kod proračuna konstrukcije.

kiš—Koliko se razmišljalo o njegovom životu nakon obnove, opremanju za buduće korištenje? Jeste li kontaktirali kustose i buduće korisnike?

BRAUN—Paviljonu nedostaje oprema, ali priprema za to postoji. Nastojali smo predvidjeti sve buduće situacije, ostavljena su mjesta za dodatne priključke, integrirane zvučnike. Nažalost, u ovoj financijskoj konstrukciji za to nije bilo mjesta, ali nadam se da će se naći načina kako bi se prostor opremio do kraja.

kiš—Što mislite o uređenju okoliša, koliko se vas konzultiralo? Na radionicama u sklopu Akupunktura grada u organizaciji Sekcije mladih DAZ-a, u suradnji s Kulturom promjene, pojavile su se ideje i projekti u kojima u trokutu SC-a ne bi prevladavalo parkiralište, što bi svakako bilo u interesu velikog broja korisnika prostora.

BRAUN—Što se obnove tiče, naš dio završava uskim zelenim pojasom oko Paviljona. Nakon toga, nije nas se pitalo. No, smatram da je i tu potreban dijalog, a ne da se radi bez projekta, promišljanja i diskusije. Velik broj parkiranih automobila unutar

SC-a definitivno nagrđuje kako paviljon tako i čitav prostor Studentskog centra.

PUDAR—Neposredna okolina paviljona i zelene površine ostaju kako jesu. U izvornom projektu gradnje paviljona planirano je da na vanjskim podrumskim kubusima budu postavljenu skulpture. Što je danas s tom idejom?

BRAUN—To je bilo samo u idejnom projektu iz 1936. godine, koji je rađen u Parizu. Tamo su predviđene skulpture na tri podrumka volumena kao i vitraji nad ulazima. Dodatna razlika između idejnog i glavnog projekta je u tome što je prostor paviljona planiran za dvije stube viši. Vjerojatno je i tada zbog financijskih razloga on ipak izveden malo niži i bez planiranih skulptura i vitraja.

PUDAR—To se možda pojavi kao citat u nekom budućem umjetničkom *hommageu*.

BRAUN—Sve takve akcije se potencijalno mogu izvesti u okviru nekog budućeg programa, koji se čim prije mora početi realizirati, jer u protivnom paviljonu prijeti od ranije poznata sudbina. Uostalom, on je već ovu zimu temperiran (grijan), što znači da održavanje građevine već sada košta. Previše je truda i novaca uloženo i sada je vrijeme da se definira program korištenja te kuće, a pritom treba imati u vidu da ona ne podnosi svaki oblik programa i nema potrebe da podnosi sve. Paviljon je izložak sam za sebe i to treba respektirati. ×

→ Francuski paviljon nakon obnove, eksterijer,
FOTO Paolo Mofardin